

TÜRK DİL KURUMU'NDAN YENİ BİR SÖZLÜK

Şigi Hutuhu, Manghol un Niuça Tonça'an, (Yüan-Ch'ao Pi-shi), MOĞOLLARIN GİZLİ TARİHİ, SÖZLÜK, (Erich Haenisch'ten çeviren: Mustafa S. KAÇALIN), Ankara 2020, 447 S., TDK yay.

Tuncer GÜLENSOY*

Dil Araştırmaları, Güz 2020/27: 266-270

“*Moğolların Gizli Tarihi*” (=MGT) adlı Moğolca eser, Moğol tarihi, kültürü, Çinggis Kağan'ın öncülleri ve ardılları ile “konar göçer” Moğol halkının hayatlarını anlatması bakımından çok önemlidir.

Eseri yazan kişi (BELLİ DEĞİLDİR). (bk. Temir, MGT, s. XIV). Eserin sonunda, **OGODAI-HAHAN** tarafından “Büyük kurultay toplandığı zaman, **siçan yılının** (1240) yedinci ayında, Kelüren (nehri)ni KODE'E ARAL (adasında) DOLO'ON-BOLDAH ve ŞİLGİNÇEK mevkileri arasına SARAY KURULMUŞKEN yazılıp tamamlandı” denilmektedir. Bu son cümleden “*Ogodai-hahan tarafından 1240 yılında toplanan büyük Kurultay (Moğolca: HURULTAI)*’da okunmak üzere yazdırılmış olup onun vasiyetnamesi yerini tutar ve kendi işleri hakkında hesap veren Türk büyüklerinin (Köl-Tigin, Bilge-Kağan, Tonyukuk yazıtları; Aksak Temür’ün ‘Tüzükât’i; Atatürk’ün ‘Nutuk’u gibi) (Temir, MGT, s.205, not: 2)

Bu sözlüğün kapağında **MGT** nin yazarı olarak adı geçen **ŞİGİ HUTUHU** kimdir? **MGT**’nde “**ŞİGİ HUTUHU / ŞİGİHAN-HUTUHU**” (paragraf: 135, 138, 202, 203, 214, 234, 242, 252, 257, 260) adları ile geçen kişi Moğol ordusunda bir binbaşı ve adli işleri yürütmek üzere Çinggis-Kağan tarafından atanmış bir beydir.

MGT’nin 135. paragrafında “*Tatarlar’ın Naratu-Şitu’en’deki müstahkem mevkilerini yağma ederken, bizim askerler orada bırakılmış küçük bir erkek çocuk buldular. Burnunda ‘altın bir halka’ (=hızma), üzerinde de ‘altın işlemeli ipekle ve samur derisi ile astarlamış bir cepken’ bulunan bu çocuğu Çinggis-hahan Ho’elün anaya hediye etti. Ho’elün ana: ‘Bu herhalde iyi bir adamın çocuğu ve asil cedli bir adamın torunu olsa gerektir.’ dedi ve onu beş çocuğun yanına altıncı kardeş olarak aldı, ŞİKİKAN-HUDUHU adını koyarak kendi oğlu gibi büyüttü.*” denilmektedir.

Bu kişinin kimliği hakkında ilk bilgi 138. paragrafta şöyle anlatılmaktadır: “*Ho’elün ana: Merkitlerin ordugâhında bulunmuş GUÇU adlı çocuğu, Taiçi’utlar’dan Besutlar’ın ordugâhında bulunmuş KOKOÇU adlı çocuğu, Tatarlar’ın ordugâhında bulunmuş ŞİKİKAN-HUTUHU adlı çocuğu ve Curkinler’in ordugâhında bulunmuş BORO’UL adlı çocuğu, yani bu dört yavruyu evinde büyüttü.*” bilgisi yer almaktadır.

Peki, **MGT** nin yazarının **ŞİKİKAN (/ ŞİGİ)-HUTUHU (/KUTUHU)** olduğu hakkındaki bilgi nereden gelmektedir? Bu konudaki bilginin aslı şöyledir: “ (paragraf: 203)**Bundan sonra Çinggis-Hahan:** ‘Bütün ulusun içerisinde hırsızları

* Prof. Dr., Emekli Öğretim Üyesi, Ankara/TÜRKİYE t.gulensoy@gmail.com, Orcid: 0000-0002-3052-2518, Gönderim Tarihi: 23.11.2020/ Kabul Tarihi: 28.11.2020.

cezalandır; yalamı ortadan kaldır; ölüm cezasına lâyık olanları öldürt, para cezasına müstahak olanlardan para cezası al!’ diyerek **ŞİĞİ-HUTUHU**’yu yüksek mahkeme reisliğine tayin etti ve sözüne devamla: ‘Halkın taksim işi ve mahkeme kararları **‘KOKO (KÖKÖ/KÖKE) DEBTER’ (=Mavi Defter)**e yazılıp raptedilsin. **ŞİĞİ_HUTUHU**’nun benimle istişare sonunda **‘AK KÂĞIT ÜZERİNE MAVİ YAZI İLE YAZARAK DEFTER HÂLİNDE TESPİT ETTİĞİ ESALAR**, nesilden nesle intikal etsin ve onu kimse değiştirmesin, değiştirmeye kalkışanlar cezalandırılsın!’ diye emir verdi.” denilmektedir ki SÖZLÜK’ü Almancadan çeviren ve Temir’in Türkçe çevirisini de iyice okuyup incelememiş olan **Kaçalin**, büyük bir yanılğı ile MGT’nin yazar adını **“ŞİĞİ HUTUHU”** olarak vermiştir.

Yani, **MGT’nin yazarı belli değildir.** **ŞİĞİ HUTUHU**, Çinggis-Kağan’ın **“KÖKKÖ/KÖKE DEBTER” (=Mavi Defter)**e yazsın dediği **ŞİĞİ-HUTUHU**’dur.

Bu sözlük, Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanmış olup, eseri baskıdan önce inceleyerek olumlu rapor yazan kişiler Mongolist değillerdir. Verdikleri “olumlu” rapor doğrultusunda basılan sözlükte de pek çok düzeltilmesi gereken yerler bulunmaktadır:

- 1) Sayfa 7: “Moğolların Gizli Tarihi Ahmet TEMİR (1912-2003) tarafından yılında Türkçeye çevrilmiş.” cümlesindeki **“tarafından (?) yılında”** arasında bir tarih bulunmalı idi. (NOT: Temir’in sayfa XXXII’deki notunun altında: (Pozantı, 30 Eylül 1946) yazdığına göre, eser Temir tarafından 1946 yılında ‘tamamlanmış’ demektir. Sayfa XXX’un son paragrafında da **“1943 sonlarında, Moğolların Gizli Tarihi’nin işlenmesi “Türk Tarih Kurumu” tarafından bize verildi.”** denilmektedir. Bu da MGT’nin Türkçeye tercümesinin 3 yıl sürdüğünü göstermektedir.
- 2) Sayfa 7’deki **“Çevirenin Ön Sözü”**nde verilen bilgilerin pek çoğu **MGT** ile ilgili olmayıp, “mütercim” (=çeviren)in başka notlarına dayanmaktadır: 1) Çiftçi İle Geçimsiz Oğulları; 2) Âsımoğlu Kays’ın Oğullarına Öğüdü; 3) Yıl: 702 Ebu Ca’fer Mühelleb bin Ebu Sufra’nın bu yıl öldüğünü söyler. Müelleb’in [630-?-702] ölümünün sebebi ve nerede öldüğüne dair olan haberler; 4) Yıl 702 Müelleb bin Ebû Sufra’nın ölümü. Oğlu Yazîd’in Horasn valiliği; 5) Çinggis Han’ın Oğulları; 6) Hikâyetgibi **MGT**ndeki bilgilerle ilgili olmayan konular işlenmiştir.

Sayfa 17’de: **ALTAN TOPÇİ** hakkında bilgi verilmekteyse de burada Tuncer Gülensoy’un **“Altan Topçi”** yayını hakkındaki bilgiler eksiktir. Ayrıca, T. Gülensoy’un **“Moğolların Gizli Tarihi”**ndeki **“ÇİNGGİS KAĞAN Şeceresi; Türkçe Kelimeler; Türk-Moğol halk edebiyatına katkısı...vb.”** gibi konular hakkında hiçbir bilgi yoktur; o makaleler görülmemiştir.

- 3) Bazı dizgi yanlışları da vardır: s.17; satır aş.dan 11: **Olar → onlar**; s. 56, satır: yu.dan12: **“ordu sürü” → “ordu, sürü”**; s. 60, satır: yuk.dan 5: **gökboz → gök boz** (krş. **ak boz**); s. 111: **etugen (=otogen)** Erde **‘dünya’ → “toprak, yer, zemin”** (krş. s. 261 → **otogen (=etugen)**); **hula ‘kahverengi at’ → Tü. kula**; s. 234: **narın “çok iyi, tam” → narın “nârin, ince yapılı”**.
- 4) **SÖZLÜK**’ün girişinde, sözlükte yer alan kelimelerin imlâsı hakkında da bilgi

verilmeli idi. Çünkü Moğolca kelimeler: **I. Eski Devir (XIII. yüzyıl); II. Orta Devir (XIV-XV-XVI yüzyıllar); III. Geçiş Devri (XVII. yüzyıl)** adı verilen devirlerde farklı imlâlar ile yazılmışlardır. Örnek: *agula* ‘dağ’ > *a’ula* > *aula* > *ûla* > *ula*; *bagatur* > *ba’atur* > *baatur* > *bâtur* > *batur* > *batır*; *ulus-un böke/boko* > *ulsun bök* > *ulsunbıh*...vb.

- 5) **MGT-SÖZLÜK**’ü inceleyip olumlu rapor veren Türkologlar, klasik Moğolca uzmanı değildirler. Onlar da Ahmet Temir’in “*Moğolların Gizli Tarihi*” adlı tercümesini ya görmedikleri ya da iyice incelemedikleri için yazar konusundaki Kaçalın’ın ifadesini gözden kaçırmışlardır.

SÖZLÜK’te Türkçeyi de yakından ilgilendiren pek çok ortak kelimeler bulunmaktadır: *aba* = Tü. *av*; *aha* ‘ağabey’=Tü. **ağa, ağabey**; **AL ALTUN** ‘kişi adı’; *alacuh* = Tü. **alaçık**; *alah* ‘alacalı’ = Tü. **alaca**; *altan* =Tü. **altın**; **ARİH USUN**= Tü. **ARI SU**; **ARSLAN**=Tü **ARSLAN / ASLAN**; *ayaha* ‘kabuk, kâse, çanak’ =Tü. **ayak** ‘kadeh’; *ayıl* ‘yer, yurt yeri’ =Tü. **ağıl**; *ayimah* ‘(halk) kabile’ = Tü. **aymak/oymak**; *ba’atur* ‘yiğit, cilasun’ > Tü. **bahadır**; *bars* =Tü. **bars/pars**; *batu* ‘sıkı, sağlam’ > Tü. **BATU** ‘sert’ (kişi adı); **BEKİ**=Tü. **bek/pek**; *belge* > Tü. **belge**; **BERGEN** ‘elti, yenge; görünce, baldız’ > Tü. **BERGEN** ‘kişi adı’; **BERKE** ‘zor, zorlu’ > Tü. **BERKE** ‘erkek adı’; *biçigu* ‘yazmak’ =Tü. **biti-** ‘yazmak’; *biçik* ‘yazı, harf, kitap’ =Tü. **bitig/k**; **BOKO** (/BÖKÖ / BÖKE / BÜKE) ‘güreşçi’ > Tü. **BÖKE** ‘soyadı’; *bolek* ‘ordu, sürü’ =Tü. **bölük**; *boro’an* ‘kar fırtınası’ > Tü. **borā**; **BORTE/BÖRTE**=Tü. **BOZ** (-r > -z değişmesi ile); *buha’u* ‘günah boyunduruğu’ =Tü **bukağı**; *buhu* ‘buğ, sığın geyik’ = Tü. **buğu**; *bulah* ‘‘kaynak) yer adlarında’ == **bulak** ‘su kaynağı’; **BURA’U** ‘buzağı’ → **BUZAĞI**; *çerik/çerik* ‘ordu’ = Tü. **ÇERİ(G)** ‘asker’; **ÇİLAO’UN /ÇİLA’UN** ‘taş’ = Tü. **TAŞ** (-l- > -ş- değişmesi ile); *cilbur* ‘kemer’ = Tü. **çilbur**; *cirai* ‘renk, görünüm, yüz, çehre’ > Tü. **ÇIRAY** ‘soyadı: Gül Çiray ‘milli atlet’; *dalai* ‘deya, deniz’ > Kırgız Tü. **TALAY** ‘erkek adı’; *dalda* ‘şemsiye, siper’ = Tü. **dulda** ‘gölgelik’; *darhan* ‘serbest’ > **TARKAN** ‘erkek adı’; *debter* ‘defter, kayıt, kitap’ = Tü. **defter**; **DORE** (=TORE) ‘hak, adalet’ = Tü. **TÖRE** ‘töre, gelenek’; **ELÇİ(N)** ‘elçi’ = Tü. **ELÇİ**; *emedun* ‘pantolon’ =Tü. **EM** (DLT); *erde* ‘eskiden’ = Tü. **ERTE**; *er* ‘koca, eş’ = Tü. **ER** ‘koca, erkek’; *erke* ‘iktidar, hükümdar’ = Tü. **ERK**; *erten* ‘eskiden’ = Tü. **ERTE**; *etugen* (= otogen ‘dünya; toprak, yer, zemin’ = Tü. **ÖTÜKEN**; *geru* ‘arka taraf, geri’ =Tü. *geri*; *gucu(n)* /*güçü(n)*=Tü. **GÜÇ**; *gurigen* (=guregan) > Tü. **küregen** ‘güveyi’; *ha’an* = *hahan* = Tü. **kağan, kaan, kan**; *hablan* ‘kaplan’ = Tü. **KAPLAN**; *hada* ‘kaya’=Tü. **KAYA** (-d- > -y- değişmesi ile); *halha* ‘kalkan’ > Tü. **KALKAN**; *hamuh* ‘herkes, bütünü, hepsi’ = Tü. **KAMU(G)**; *hara* ‘kara’ = Tü. **KARA**; *haranghu* ‘koyu karanlık’ = Tü. **KARANLIK**; *haracu* ‘basit bodun, saf halk’ = Tü. **KARAÇI**; *hara’ul* ‘gözcü, nöbetçi takımı’ > Tü. **KARAKOL**; *hatu(n)* ‘(eş olarak) kadın, karı’ = Tü. **HATUN**; *honiçi(n)* ‘koyun çobanı’ = **KOY(UN)+cu**, *buduh* ‘kuyu’=Tü. **KUYU**[< **KUDUG**] (-d- > -y- değişmesi ile); *hula* ‘kahverengi at’ = Tü. **KULA**; **HURİL(TA)** ‘toplantı’ > Tü. **KURULTAY**; *hule’u* (=hülegu=hüle’u ‘daha çok, üstün olmak, daha güçlü’ > Tü **HÜLÂGU** (soyadı/ doğrusuU: **HÜLEGÜ**); *jarim* ‘yarım’ = Tü. **YARIM**; **JARLİH** ‘yarlık, ferman, emir, buyruk’ > Tü. **YARLIK**; **JASA/JASAH** ‘yasaa, düzen, kanun’ > Tü. **YASA**; *jasal* > Tü. **YASAL** ‘düzen’; **JEBE** ‘savaş aleti; silahlar’ > Tü **CEBE(Cİ)** ‘yer adı’; *jidsa* ‘kargı,

mızrak' > Tü. **CIDA**; jiruge(n)/ juruge(n) 'yürek' = Tü. **YÜREK**; kerek 'gerek' = Tü. **KERGEK** > **gerek**; koko /köko/köke 'mavi' Tü. **KÖK** (> **gök**); maral 'geyik' > Tü. **MERAL** /**MARAL**; mergan 'usta nişancı' > Tü. **Mergen**; mingan (min-gan = minha) 'bin' = Tü. **BİN**; mungke (möngke) 'ebedi' > = Tü. **mengü, bengü** 'ebdedi'; muren 'nehir, ırmak' > Tü. **MÜREN** 'soyadı: Zeki Müren'; narin 'çok iyi, tam' > Tü. **NARİN** 'nazik, kibar' / Kırgız Tü. **NARIN** 'yer adı'; nohai 'it, köpek' → Tü. **NOGAY** 'kavim adı; soyadı'; nokor 'yoldaş, uyol arkadaşı, yoldaş' → **NÖKÖR** 'arkadaş' (Temir, *MGT*, s. 6, not: 4); Noyan 'memur, efendi, başçı' → Tü. **NOYAN** (bk. Temir, *MGT*, s.5, not: 3; Noyan. Bu eserde 'memur, komutan, asilzade, efendi, prens' manalarına gelen bu sözü, 'aile ve kabile efendileri' diye tefsir edebiliriz.); oboh 'soy, aile, oymak' → **ÖBA**; olke 'dağın ön tarafı' → Tü. **ÜLKE** 'ülke, memleket'; ordo 'saray, konak' → **ORDA** (**ALTINORDA**); otkan 'kalın' → Tü. **OTKAN** (soyadı: Polat Otkan; bk. Temir, *MGT*, s. 157, not: 3; Moğ. **ötken** 'kaba, koyu' (Kow. 251)); otogen (=etugen) 'toprak, yer, zemin' (Temir, *MGT*, s. 51, not: 2) → Tü. **ÖTÜKEN** (yış) "Orhon civarındaki ormanlı dağın adı-Türk devletinin merkezi sayılan yerin adı." (Temir, *MGT*, s. 51, not: 2); sahal 'sakal' > **SAKAL**; sayin 'iyi, güzel' → Tü. **SAYIN**; suke 'balta, nacak' → **SÜKE** 'nacak' (Uşak ağzı); şinghor 'bir tür şahin' → Tü. **SUNGUR**; şulen 'çorba' → **ŞÖLEN** 'ziyafet'; takiya 'tavuk' = ETü. **TAKUKU**; tariyajin 'çiftçi, tarla çiftçisi' = ETü. **TARI-** (**TARANÇI** 'Türk kavim adı'); tem'en 'deve' → **TEVE** (> **DEVE**); Temur 'demir' → **TEMİR/TEMÜR/TİMUR/TEYMÜR** 'demir'; **tenggeri** 'gök' (Çinggis Kağan'ın besmelesi: **müngke tengri-yin küçü-dür** 'ebedi Tanrının gücü ile'); tenggis 'deniz' → **TENGİZ** (> **DENİZ**); terme 'çadır' → **TERME** 'yer adı'; töre (=dore) 'kural, gelenek, vaziyet, hâl' → **TÖRE**; toregu (=doregu; torugu) 'doğmak, doğrulmak' – **TÜRE-MEK**; tüme(n) 'on bin' → Tü. **TÜMEN** 'on bin; pek çok'; turimtai 'bir tür kuş' → **TORUMTAY** 'soyadı'; tuşa 'yardım' → ETü. **ASIG TUSU** 'yardım'; ulus 'ait olan halk' → **ULUS** 'millet'; urtu 'uzun, uzak' → **UZUN** (-r- > -z- değişimi); uruh 'akraba, hısımsı, aile mensubu' → Tü. **URUK**; usu(n) 'su' –Tü. **SU**; yara 'yara' → Tü. **YARA**.

Yukarıda da belirtildiği üzere, **MOĞOLLARIN GİZLİ TARİHİ**'nin, Alman sinoloğu E. HAENISH tarafından hazırlanan ve Türkiye Türkçesine M.S.KAÇALIN tarafından yapılan çevirisi, TDK tarafından (ne yazık ki) 1500 adet basılmış ve depolanmıştır. Türkiye'de, Hacettepe Üniversitesi dışında hiçbir üniversitede Moğolca (tarih, dil, edebiyat, sanat) dersleri verilmemektedir. Çünkü Türkiye'de Moğolca (*klasik, Halha, Dagur, Oyrat, Monghol, Buriyat Moğolcası*) dersleri verilmemekte, daha önce bazı görevlendirilmelerle Moğolistan'da bulunan genç Türkologlardan hiç birisi de Klasik Moğolca bilgisine vâkıf olmadıklarından dolayı bu görevi yürütememektedirler. Türkiye üniversitelerinde görev yapan Türkologlardan pek çoğu da Moğolca hakkında bilgiye sahip değildir. Ayrıca, Türkçe-Moğolca (*Mançu-Tunguzca, Korece, Japonca*) karşılaştırma araştırmaları yapacak "ALTAYİST"ler bulunmamaktadır.

TDK'nun yayımladığı bu sözlükteki hatalar (MGT'nin yazarı?; girişte anlatılan ilgisiz bölümler) düzeltilmeden bu sözlük kullanılmamalıdır.

Peki ne yapılmalıdır?

- 1) Sözlüğün kapağındaki (2. ve 3. sayfadaki) **yazar adı (ŞİĞİ HUTUHU) KAPATILMALIDIR!**
- 2) Sözlükteki bazı dizgi hataları için bir **(YANLIŞ-DOĞRU Cetveli)** düzenlenmelidir.
- 3) Bundan sonra, TDK'na basılması için sunulan her eser, mutlaka o konudaki uzman bilim adamlarına inceletilmelidir. (TDK tarafından 2 baskısı yapılan, Prof. Dr. Günay Karağaç'ın çevirdiği "**MOĞOLCA-TÜRKÇE SÖZLÜK**" tarafımdan iki kez incelenmiş, verdiğim raporlar doğrultusunda düzeltmeler yapıldıktan **BASILASI** verilmiştir. Türkiye'de MGT üzerine DOKTORA çalışması yapmış ve bu eserin (Alman Sinolog) E. HAENISH, (Fransız Mongolist) P. PELLİOT, (Rus Mongolist) S. KOZİN, (Japon Mongolist) Ş. KURAKİŞİ ve (Macar Mongolist) L. LİGETİ'nin **MGT** Metinlerini Türk Mongolist A. TEMİR'in Türkçe tercümesi ile karşılaştırıp "**MOĞOLLARIN GİZLİ TARİHİNDEKİ HÂL EKLERİ VE CÜMLEDE KULLANILIŞ ŞEKİLLERİ**" adlı tezi ortaya koydum (1970). Bundan sonra ikinci büyük Moğolca eser olan "**ALTAN TOPÇİ**"yi C.BOWDEN'in İngilizce tercümesi ile karşılaştırıp notlayarak yayımladım. Mongolistik, Altayistik ve Türkoloji konularında da 60 kitap ve yüzlerce makale yazıp tebliğ sundum....18 yıl da TDK'nun "Bilim Kurulu", 1,5 yıl da Yönetim Kurulu Üyeliği yaptım.)
Eğer bu sözlük, raportör (=inceleyici) olarak bana gönderilmiş olsa idi yukarıda bahsettiğim hatalar görülmezdi.
- 4) Ahmet Temir'in "**MOĞOLLARIN GİZLİ TARİHİ**" adlı tercümesi incelenecek olursa, bu eserin 207-245. sayfalarındaki "**Açıklamalar**" ile 247-273. sayfalarındaki "**İndeks**" ve 283-291. sayfalardaki "**Notlarda açıklanan veya zikredilen sözler**" bölümleri bu sözlüğün içinde notlar hâlinde değerlendirilebilirdi. Çünkü A. Temir'in bu notları Moğol ve Türk dilleri açısından en iyi şekilde değerlendirmiştir.
- 5) SONUÇ olarak şunu yazabilirim: 1500 adet basılmış olan bu sözlüğün büyük bir bölümü TDK deposunda kalmaya mahkûmdur. Çünkü bu sözlüğü tam anlamı ile anlayarak kullanabilecek Türkolog, Mongolist ve Altayist Türkiye'de yoktur.

(19 Kasım 2020, Ankara)